

Honoré de Balzac el nem kezdett élete*

Sinkó Ervin

„Belevetettem magam a munkába, mint Empedokles a vulkánjába.”

E rövid mondat eredetileg csak a féktelen balzaci temperamentumnak a kirobbanása. Hiszen Empedokles a halált keresi a vulkánban, Balzac mindent inkább, mint a megsemmisülést.

„Hozzá kell kezdenem valami remekműhöz vagy megölöm magam.”

Ez a jajkiáltás a már harmincadik évében járó Balzacé, aki addig csak különböző irodalmi álneveken működő irodalmi iparos volt. Egész harmincéves koráig csak művészi ambíciók nélküli, kora ízlésének megfelelő portékát gyártott, ponyvát, amiről tudta, hogy ponyva, csak azért, hogy meg tudjon élni. Rendkívül későn, csak harmincéves korában ébredt rá, hogy irodalmi munkájától mást is követelhet, mint a mindennapi kenyeret. Remekművet — vagy halált.

„Vannak benső szózatok, melyeknek engedelmeskedni kell: engem ellenállhatatlanul vonz a dicsőség és a hatalom.”

* A szerző „Sorsdöntő levelek” c. sajtó alatt lévő könyvéből.

Ezt jelentette számára a remekmű. A diadalt. Diadalról álmodott, arany diadalszekérről. A szerencsét akarta leigázni, a szerencse meghódításához akart fegyvert kovácsolni munka-Etnájában, melybe egyszerre belevetette magát. Húsz éve volt még hátra ezután az életből s a húsz év alatt megírt kilencvenhét művével, amiket tízszer, sőt még többször is átdolgoz s újra meg újra korrigál, odavetett hasonlatát — „mint Empedokles a vulkánjába” — élete végső és tragikus igazságává, jóslattá tette, mely beteljesült.

Mintha nem is ember, hanem valami csodás óriás lett volna. A pénztelenségtől épp úgy, mint krózi fantáziáitól kínzott, szerencsétlen óriás, aki haláláig hitt a maga legyűrhetetlen energiájában — és a szerencséjében. Óriás, aki azonban egyben mintha csak elbolondított, gyámoltalan eltévedt gyerek lett volna, élete végéig nem tudott kitalálni az üzereknek, uzsorásoknak, kalandoroknak, nyereszkesdő vállalkozóknak, a vesztegetéseknek, követeléseknek és tartozásoknak, váltóknak és börzeárfolyamoknak abból az iszonyú őserdejéből, melynek a történelmi neve a Lajos Fülöp királysága, s melynek költője és az

alkotó fantázia szférájában egyetlen valóságos és korlátlanul szuverén uralkodója épp ő, a telhetetlen és tehetetlen szegény óriás maradt. Az volt és az maradt tolla végzetes erejével.

Végzet. Ez az egyébként túlhangozott patétikus szó itt pontosan a maga helyén áll, mert a Napóleon utáni polgári Franciaországnak ez a lelkéből lelkedezett polgára, aki mindig pénzről, érvényesülésről, hatalomról, dicsőségről és fényűzésről hallucinál, mintha valami megfoghatatlan tervszerű összeesküvésnek lett volna az áldozata. Áldozata volt ő nemcsak a könyörtelen hitelezőknek, váltólejáratoknak és a váltók után fizetendő kamatozóknak, hanem ellenállhatatlan vágyainak, „biztos” reményeinek és kilátásainak is. Mintha minden összejárt volna, külső kényszer épp úgy, mint saját hiú ábrándjai, hogy kicsaljanak és kisajtoljanak belőle minél több, mindig újabb és egyre több, még több betűt, könyvet, — kegyetlenül, szinte utolsó órájáig. Hiába próbálta meg, hogy ravaszabb legyen alattomos sorsánál és hogy ne könyvek írásával, hanem fantasztikus üzleti vállalkozásokkal jusson célhoz. Hiába akarja utánozni regénybeli hőseit, akik spekulációkkal halmoznak milliókat, s eszeli ki regénytervek helyett üzleti vállalkozások terveit, hiába siet egyszer egy hírtelen ötlettel Szardínia szigetére, hogy utánanézzon, nem találna-e ő is ezüstöt az ottani bányák salakjában, mint az ókorban a rómaiak — az ilyen „szökési kísérletek” után mindig vissza kell térnie végzetes íróasztalához, az alkotó munkához, hogy ott vívja rabszolgaként nagy csatáját az aranyért, a szerencsért, a dicsőségért, ami nélkül úgy érzi, számára nincs élet.

Aligha volt még ember, aki nagyobb étvágygal, falánkabban kívánta az élet élvezetét, mindent, ami élvezet, mint ő. S aligha volt még ember, akit ez az élet úgy elbolondított, kijátszott és rászedett volna; Circe ebben az esetben az ő szerelmesét aszkétává, gigászi munka aszkétájává varázsolta el, mindig azzal áztatva őt, hogy csak ideiglenesen, csak most, csak még egyszer utoljára kell minden erőt megfeszítenie, csak eddig vagy addig a terminusig. És a terminust mindig újabb határidő váltotta fel. Így sikerült ennek a Círcének, hogy a világ legtelhetetlenebb és legtürelmetlenebb emberét — „az én hóhéromat várakozásnak nevezem” — a várakozás emberévé tegye s még az álomtól is meg-

fosztva napról napra tizenhat órán át az önmegtágadó munka dühében gályarabként íróasztala önkéntes szolgásgában tartsa. Mindig azzal a varázsszóval: „ideiglenesen”.

„Bizonyára elolvastad a „Parasztk” első részét. Hát jó! Négy ilyen részből fog állni. Februárig betejezem a második részt. Ezzel megysz a fele. A két hátralevő részt februárban és márciusban kell megírnom. Azután áprilisban és májusban „A kispolgárokat”... tartsd szem előtt, hogy még százharmincezer frank adósságot kell kifizetnem. A Parasztkból harmincezer frankot fizethettek majd, húszezer frankot „A kispolgárokból”, harmincezer; Le Jardie-ből, húszezeret más művekből, amiket még meg kell írnom és harmincezeret azokból a műveimből, melyeket illusztrálni fognak. Ez sorsdöntő év, amelyben ki kell használnom az „Emberi komédiát”, műveimet és agyamat, hogy véget vessék a nyomorúságoknak!”

Ez a levél a „sorsdöntő évről” 1845. január elejéről van keltezve. 1830-tól kezdve minden egyes esztendőtlől épp így, szinte ugyanezekkel a szavakkal várta, hogy „sorsdöntő” lesz. S épp így fogja várni ugyanezt annak az öt esztendőnek mindegyikétől, ami még az életéből hátravan. Ugyanígy, csak éppen mindig újabb, megírandó és megírt regényektől vagy színdaraboktól. Sokszor kétségbeesik, de aztán mindig felülkerekedik benne a biztos meggyőződés, hogy ez úttal ki van zárva, hogy rosszul számít. Utolsó napig türelmetlenül várja, hogy ezúttal beválják „biztos” számítása, várja egész a váratlan halál meglepetéséig.

„Mindig irigyeltem Luther, Kálvin, Spinóza, Descartes, Malebranche, Kant, Jean Jacques Rousseau életmódjának egyszerűségét és mély önzetlenségét. Kétszázézer frank adósságom és az, hogy egy meghatározott társadalmi körben kell élnem, úgy tüntetnek fel engem, mint olyan embert, aki éhes az aranyra és akit az arany romlottá tett. Ez pedig legkevesebbé sem igaz...”

Spinózát, a Spinózához hasonlókat irigyli. Ez a vallomás teljes összhangban van azzal a bizonyos híres fehér dominikánus csuhával, melyben a munkának ez a szerzetese hitelezői rabságában éjt nappallá téve görnyedt az íróasztala fölé. Hogy a dominikánus csu-

hán velencei aranyból készült övet hordott és azon aranyolló lógott és hogy ez a szerzetesi cella kincset érő festményekkel, szőnyegekkel, kályhaellenzőkkel s vázákkal volt telisete? Egyik 1842-ből való naivitásában páratlan levelében kifejti, hogy az az ő fényűző perzsaszőnyege, melyért 1500 frankot fizetett, „végső fokon” olcsóbb, takarékosabb és gazdagságosabb befektetés, mint valami egyszerű pokróc lett volna, vagy mint-ha egyáltalán nem vette volna meg, mert „a szobák padlójának tisztogatására havonta öt frankot kellett volna fizetnem és ily módon tíz év alatt 600 frankot költöttem volna el, amiből nekem semmi se maradt volna”. S ugyan-ez áll szerinte a brokát takarókra és antik ébenfa bútoraira is. S nem ironikusan, hanem önelégülten dicsekszik azzal, hogy valaki azt mondta róla, hogy „Balzac úr jobban ért a számoláshoz, mint Rothschild!”

Ez a szofista önmagát is csalja. S ezért marad ártatlan, vagy ha úgy tetszik, felelőtlen, bármit is mond vagy tesz. Képtelen arra, hogy ellenőrizze magát — azaz a fantáziáját, mellyel szemben védtelen.

Amikor egymás mellé állítja Kálvint, Luthert és Spinózát, mint a világi javak, a külső sikerek és a hírnév iránt való magasztos közöny példaképeit, már ezzel is a maga lírikus önkényéről és arról is tanúságot tesz, hogy mennyire idegen tőle az olyan élet, amilyenre csak a külső sikerekkel szemben való szellemi és erkölcsi immunitás képesít s melyet ő, aki többek között parlamenti képviselő, miniszter és a francia akadémia tagja akar lenni, állítólag mindig is irigyelt.

S mégis, mikor erről az irigységéről, illetve arról beszél, hogy ez a világ iránt való magasztos közöny tulajdonképp eszménye, akkor mégis igazat mond. Nem annak ellenére, hanem épp azért, mert akkor is igazat mondott, amikor egy másik alkalommal kijelentette: „Egyedüli két mérhetetlen vágyam a hírnév és az, hogy szeressenek”.

Igaz-e volt-e Nietzschének, mikor ezt a vallomást a balzaci tünemény lényeges karakterisztikumaként idézte? Legalábbis annyira, mint azoknak, akik elhiszik Balzacnak, hogy egyesegyedül hitelezőinek uzsorás könyörtelenségében rejlik életének a fátuma. Igaza volna annak is, aki „lényeges karakterisztikumként” arra a paradoxonra mutatna rá, hogy Balzac, a polgár, az üzletem-

ber, aki elemében érzi magát a polgári törvénykönyv paragrafusai, az üzleti cselszövekek, örökségek és örökségi perek és csalások világában, Balzac, a realista regény megteremtője, temperamentumával és egész szellemi habitusával minden romantikus költőnél féktelenebbül, romantikus hódolója magának a szenvedélynek, minden szenvedélynek s épp ezért mindenképp felett romantikus. S hogy talán ez az, amit a maga józanságára, tudományára és realizmusára olyannyira büszke Balzac minduntalan elfelejtett és talán ez az, ami miatt ő, aki annyi mindent s annyi más mindenkit megértett, szinte következetesen félreértette és félremagyarázta saját magát, saját indítékait, szükségleteit és céljait. Egy fantázia, mely az alkotó munka húsz esztendeje alatt parancsszóra vagy kétezer legkülönbözőbb életkorú férfi és nő egyéni alakjában, bonyolult, szerteágazó viszonyai-
ban, legkülönbözőbb és legellenlétesebb sorsaiban és szenvedélyeiben tudott inkarnálódni, az a fantázia nem lehetett csak engedelmes, az parancsolt és rendelkezett is; zsarnoka volt annak, akit uralkodóvá tett.

Mert a fantázia nem az ártalmatlan és veszélytelen ajándékok közül való.

Igaz, hogy a tehetetlenül expanzív Balzac ennek az ajándéknak köszönhetően tudja magát kárpótolni a valóság szűk határaiért azzal, hogy egy imaginárius kozmoszt alkot magának. Ott nincs más úr, mint ő, ott ő az, aki kénye- kedvére osztogatja a szerencsét, büntet és jutalmaz, minden titkot megvalhat és kivallhat és mindenképp felett bíraskodhat. Igaz az is, hogy kedve szerint ölhet magára szerepeket és megszerkezheti magának a bűnöket és élvezeteket, melyekben egyébként nem szabad részesülnie. Ebben az imaginárius kozmoszban éppúgy az övé a Contes drôlatiques zabolátlan érzéki szabadsága és tele torokból nevető tivornyázó jókedve, mint ahogy könyökig duskálhat a Nucingen bankház arányaiban. A Lucien de Rubempré szépségében, vágyaiban, sikereiben, illetve halálában egy egész világ helyett ünnepelheti és sírathatja meg magát. Míg két kézirattal között nyomdába kell futkosnia s mindig új szerződéseket kell kötnie, hogy egyáltalán élni tudjon és sehol se tud ráakadni a nagylelkű mecénásra, akit mindig áhítva vár, imaginárius világában pártfogót és szövetségest teremt magának vagy épp magát változtatja át

Vautriné, azaz Carlos Herrerává, a gonosztevővé és egykori gályarabbá, aki „monstruózan szép” és érti a módját, hogy skrupulus nélkül a magasba törve, mindenkit legázoljon. S dacolva az elenséges világgal — mellyel valójában nem tud dacolni —, hála a fantáziának, képes arra is, hogy imaginárius birodalmában átszellemülten lakmározzék Louis Lambert-rel szerafikus elragadtatások misztikus örömeiben.

Ez így van, ez igaz, de csak addig, amíg ennek az imaginárius világnak alakjai nem bontakoznak ki az elmosódó álombeli ködből, nem válnak valóban alakokká, individuális kontúrokkal. Mert akkor elkezdnek önálló életet élni. Akkor a fantázia már nemcsak hogy nem szárnyalhat szabadon, hanem csak éjjel és nappal, ébren és álomban végzendő robotos, szüntelen munkával tudja utolérni, követni, kilesni a maga egykori teremtményeinek a törvényeit és útjait. Az imaginárius alakok megszületése győzelem, de ez a győzelem magának a győzelemnek végét, a szabadság elvesztését, megint csak munkát és fogságot jelent. Viaskodást az árnyakal, hogy ne maradjanak árnyak.

„... Maga nem érti, hogy az ember, aki olyan nehezen ír, mint én (nincs írásaimnak egyetlen lapja se, amelyen nem kellett volna tizenhat-tizennyolc javítást végezni), az ember ennyit alkotva, egész életét, minden pillanatát odaadja” — hangzik egy feljajduló szava 1842-ből.

Ez az ára az imaginárius világ életének és benépesítésének. Ez az ára annak, hogy az valóban világí legyen, amelyben úgy nyüzsgönek teremtményei, mindegyik a maga külön szemével, bőrével, idegzetével, lények önállóvá vált életükkel, hogy illúzióvá válik a határvonal a valóság és a hallucináció között.

Imaginárius világ? Mi akkor a balzaci realizmus? A balzaci realizmus gyökere az izzóra szított, nagyévtvágyú fantázia, melynek az adott materiális világ egyetlen és viszonzatlan szerelme. Ezért ragaszkodik gyötrelmesen a valóság, az ellenőrizhető valóság minden részletéhez és attributumához. Ez a fantázia a hódításnak az eszköze s nem az ember magától való szabadulásának, hacsak a hódításnak ezt a szükségletét és szenvedélyét is végső fokon nem az ember önmaga elől való menekülésének kényszere és vágya szítja.

„Köszönöm, hogy leírta nekem a cári családot. Noha sohase láttam az orosz cárt, rokonszenves nekem: 1. mert ő az egyetlen uralkodó a szó igazi értelmében, uralkodó, aki személyesen kormányoz és mert épp ez megvalósítása az én politikai nézeteimnek, melyeknek a lényege e szavakba foglalható össze: erős hatalom egy kézben; 2. mert úgy gyakorolja a hatalmat, ahogy gyakorolni kell; 3. mert valóban rendkívül szeretetre méltó a franciák iránt, akik az ő városát megtekinteni jönnek. Ezért, ha a cár még ötven évig élne, amit kívánok neki, semmi se tartana vissza attól, hogy oroszszá legyek; jobb szeretnék orosz lenni, mint bármely más ország alattvalója... Egyébként biztos vagyok abban, hogy bekerülök az akadémiába s a képviselőházba, az alsó- vagy felsőházba aszerint, hogy melyiket választom!... Elmegyek Pétervárra, hogy lássam a cárt, habár talán kevésbé érdekli egy olyan firkász, mint én. Én is csak akkor fogok valamit jelenteni, ha majd nyilvánosságra hozom azt a nagy politikai művet, amelyen állandóan dolgozom, és amellyel, remélem, be fogom bizonyítani, hogy a királyi hatalom minden hatalom között a legjobb, mert a gyűlöletre van alapítva az iránt, amit alkotmányos kormányoknak hívnak és ami a buták, a butaság imádatának, az értelmetlenek diadalának a kormánya!”

A rokonszenves orosz cár, akiről Balzac ebben az 1843. január 26-áról keltezett levelében ily tisztelettel ír, „a porkolábok porkolábjá” s egyebek között a lengyeleknek is hóhérja, I. Miklós. Balzacnak ugyanebből a leveléből, melyet szerelméhez, Hanska grófnőhöz intézett, azt is megtudjuk, hogy mikor tíz évvel előbb, 1833-ban Svájcban találkozott ezzel az egyébként buzgó katolikus lengyel hölgygel, ez a — Balzac szerint — „magasztos szellem” e szavakkal adott kifejezést érzelmeinek: „Mi lenne velünk, ha ő nem volna!” — tudniillik, ha a cár nem volna.

Annak a fantáziának a hatalmával szemben, mely képessé tette arra, hogy egy világot alkosson és népesítsen be egymásba fonódó sorsokkal, maga a varázsló, Balzac is vételeznek bizonyult. Eleinte alighanem csak játszott, mulattatta, mindenesetre tetszett neki a kísérlet, hogy egy elérhetetlen távoli Laurát színezzon ki magának s magát az epokédó Petrarca szerepében lássa, aki trubadurként híven vágyakozik az Egyetlen és Imádott Nő után, aki még-

hózzá — s ez a polgári Balzac arisztokratára ambícióját szempontjából igen fontos — egy távoli Grófnő. Mind hevesebben beleéli magát a szerepbe, s mert minden szerepében, még akkor is, ha a dominikánus csuhájában egyedül van a szobájában, egyben nézője is önmagának, hamarosan komolyan megmámorosodik a saját szerelme nagyságától és az akarattól, hogy meghódítsa a grófnőt. A saját szavai tüzetől és ragyogásától a tulajdon szeme káprázik; nem a grófnőt, hanem önmagát hálózza be és bővíti el, levélről levélre mind teljesebben. Színes, aki annyira a maga szerepe igézete alá kerül, hogy az hamarosan megszűnik szerep lenni és a szeszélyes kalandos játék egyszerre csak komoly, tartós és végleges sorssá válik. A regényt szövő fantázia elnyeli magát az írót.

A dráma, mely tizenhét éven át tart és Balzac napról napra írt levelein keresztül szinte az utolsó pillanatig, a végkifejlésig, azaz az író haláláig nyomom követhető, nem két szerelmes drámája, hanem egyesegyedül Balzacé. Ő az egyetlen spiritus movense, hőse és áldozata ennek a különös, voltaképp monológ formájában lejátszódó drámának. Nem azért, mert a nő levelei megsemmisültek; a monológból, Balzac leveleiből meglehetősen látható a partner. A partner azonban csak ürügye és nem hőse a drámának. Majdnem úgy, mint ahogy Don Quijote sorsát se lehet Dulcinea személyes kvalitásaiból illetőleg kvalitásainak esetleges hiányából megmagyarázni: Don Quijote akkor is egy magaformálta faniómhoz szolt, amikor azt hitte, hogy meghatározott személlyel beszél és viaskodik. Igaz, Evelina Hanska nem maradt puszta fantóm, az ő lovagja kezdettől fogva buzgón igyekszik, hogy olyannak mutatkozzék, amilyenek a hölgy szemében látszani szeretne, míg maga a hölgy mind kevésbé és végül egyáltalán nem igyekszik hasonlítani a romantikus ideálhoz, „a megvalósult álomhoz”, „a szent leánykához”, „a magasztos imádothoz”, aminek a lovagja látja, akarja és nevezi. De talán épp ez volt az amitől, önámító és tragikus kísérezene, ami Balzacnak, aki épp ez időben lett alkotó művész, kellett ahhoz, hogy életének ebben az utolsó tizenhét évében végletekig korbácsolja — és hogy kibírja — a maga produktivitásának tempóját.

A készülő dráma még játéknak is sután és kellemetlen zökkenőkkel in-

dult. Az a bizonyos levél, mely odesz-szai postabélyegzővel 1832 februárjában érkezett Balzac számára kiadója címére, nem különbözött a többtől, amit ő a harmincöt éves nőről szóló könyve visszhangjaként szép számban kapott unatkozott, meg nem értett és érzéletes hölgyolvasóitól. Az író, aki prózai módon nyakig benne van a hitelezőivel való harcban és a munkában, kegyes csalással barátjére, Carraud asszonyra bízta, hogy helyette megírja a poétikus válaszokat a meghatódott és ábrándos női olvasók leveleire. Természetesen Balzac stílusát utánozva és Balzac nevét írva alá, Erre megint csak odesszal postabélyegzővel és mint az előbbi, „Idegen nő” aláírással újabb válasz érkezik — és elkezdődik a levelezés, melyet ezúttal már valóban Balzac vesz át, Balzac, aki mindig is valami tüneményes csodás szerencsét várt, valami olyat, amilyenekről csak rossz irodalomban szokás regélni. Balzac azonban a maga fantáziája és egy saját irodalmánál sokkal silányabb romantikus és szentimentális irodalom hatása alatt elkezd álmodozni. Hátha ez az előkelő idegen nő, aki inkognitóját felfedve már a harmadik levélben megvallja, hogy huszonhat éves ifjú hölgy, a wierzehowniki feudális kastély magányos úrnője, a hatvan éves Hanska grófnak boldogtalan és boldogságra szomjazó felesége — hátha ez az a mesebeli tündér, akit neki nem szabad elmulasztania, sőt talán meg kell hódítania? A viszony voltaképpen Balzacnak 1833 január hónapjában Párizsból keltezett Hanska grófnőhöz intézett levelével születik meg. Ez a levél, melyben Balzac úgy tesz, mintha kiöntené a szívét, azért hogy „ugyanazzal a bizalommal” ugyanezt tegye a hölgy is, minden inkább, mint őszinte. A levél patétikus érzelmessége, a Chateaubriand irodalmi divatjának megfelelő elégtikus hangja, keresztül-kasul hamis. Balzac szavai, mint valami ripacs — vagy helyesebben úgy, mint ahogy feltételezi, hogy az megfelel a lengyel feudális kastély unatkozó úrnője eszményének egy érző szívű költőről. Ezt játssza meg s trükkökkel, amiket irodalmi parasztfogásnak lehetne nevezni, igyekszik érdeklődést, bizalmat és vonzalmat ébreszteni maga iránt. Ő, akit egyik kortársa „vidám vadkanhoz” hasonlít, ebben a levélben „szegény ifjúnak” mondja magát, „aki a maga nőies szemérmességének, féltékenységének és hiszékenységének volt és lesz hol-

nap megint az áldozata". Siközben vasok hazugsággal felel a kérdésre, hogy mért volt első levelének kézírása egész más, mint a következő „...Ó, annyiféle a kézírásom, amennyi nap van az évben, de azért legkevésbé se vagyok állhatatlan”. Hazudik és közben a sose látott ismeretlen nőnek már az összetört szívű trubaður pózában nehéz sóhajok között szerelmi vallomást is tesz.

Maga Balzac felejt el leghamarabb, hogy milyen hamisan indult ez a viszony. Nem annyira Hanska Evelina titokban írt és küldött sorai, mint inkább az ő saját további, egyre epedőbb és ostromlóbb leveleinek, magának az írásnak a mágiája, ez az, ami lenyűgözi. Ami póz volt, abból szubjektív igazság lesz. Ő költött magának, egész életének, minden vágyának egy szimbólumot, egy megközelíthetetlen várat, melyben az ő csodákat rejtő élő üdvössége van fogásban. Az elérhetetlen, az egyetlen.

A kritikus pillanatot az, mikor még az év júliusában a Hanska-család — Evelina az öreg gróffal, öt éves kislányával, Annával és ennek nevelőnőjével — Svájcba, Neuchâtelbe érkeznek nyaralásra. Konspiratív előkészületek után Balzac szeptemberben ott találkozhat először a valóságban a maga romantikus regénye hősnőjével. A hölgyet, aki a levelek fróját „poétikusabb” jelenségek képzelte, mint volt a robusztus plebejus, alighanem kellemetlenül lepte meg az első találkozás. Erre vall az a pár sor, melyben Balzac a nem-sikerült első találkozás miatt azzal mentegődzik, hogy túlságosan fáradt volt a hosszú úttól a postakocsin, és újabb találkát kér.

„Részeg voltam a szerelemtől!” — írta Balzac, miután egyetlen egyszer egy sé-tán egyedül lehetett az elérhetetlen nővel, s megállapodott vele abban, hogy a gróf halála után férj és feleség lesznek. „Ó jaj, az az átkozott férj öt nap alatt egy percre se hagyott magunkra... És Neuchâtel kisváros, ahol egy asszony, egy előkelő idegen nő egy lépést se tehet anélkül, hogy látnák! Úgy érzem magam, mint valami kemencében. A kényszer nem nekem való!” — ezekkel a szavakkal számol be Balzac erről az öt napról. S az első levél, amit Párizsba visszaérkezve Hanska asszonynak írt, már ezzel a megszólítással kezdődik: „Drága szerelmem!”

Ez volt a nyitány, de benne már felhangzanak mindazok a motívumok, melyek különböző változatokban doml-

nálnak a még tizenhét évig tartó többkötetes levelekben — Balzac leveleiben — és az egész viszonyban, melyet Balzac mindvégig titokzatosan spontánnak és csodálatosan misztikusnak akar és tud látni.

A valóságban Balzac fantáziáján kívül minden hiányzik ebből a viszonyból, de leginkább épp a spontaneitás és az elementaritás s a poézis is. Egy nagy szerelem, melynek a realizálását elhagasztják bizonytalan időre, illetve egyetértően arra a gyáva s egyáltalán nem poétikus reményre építik, hogy nem túl soká várat majd magára valami jótékony nyaralva, mely majd sűrűbavisi az akadályt, „az átkozott férjet”. A remény ugyan nyolc évi várakozás után beteljesült, de ez a szerelem még azután is kilenc évig várt a megvalósulásra.

A férj életében, majd halála után kisebb-nagyobb szünetekkel Balzac viszontlátja „isteni szerelmét” Genfben, Szentpétervárott, Kannstadtban, Karlsruheban, Badenben, Belgiumban, Hollandiában és Olaszországban. Balzac különféle országok huszonnégy városát emlegeti mint szerelem „szent városait”. Mindezeket a helyeket mindent összevéve alig tizenkét hónapot töltöttek együtt. Balzac az elmúlt találkozásokról mindig mint „álomzerűen gyönyörű” együttlétekről emlékezik meg, még az elsőről, a neuchâteliről is, mely az ő számára ezt a kisvárost — emlékeiben — „tisztá fehér liliomná” teszi „tele átható illattal”. És két találkozás közt — szüntelenül tartó önpusztító alkotó munkája, regényei írása közben — nem fárad bele, hogy nap nap után hosszú levelekben az eksztázis hangján magasztalja szerelmének szent, egyetlen és boldogító nagyságát. Ezekben a levelekben Hanska asszony a szépségnek és tökéletességnek pusztá szimbóluma, csak azt tudjuk meg róla, hogy sokkal ritkábban írt, mint az imádója és ha írt, akkor folyton — és nem ok nélkül — gyanakszik és számonkéri, ha hírt vesz, hogy a neki szóló nagy költői szerelem mellett Balzacnak sűrűn akad egy-egy prózai kalandja is. Az ilyen szemrehányásokra Balzac oldalas szerelmes levelekkel felel, de nem ügyesebben oszlatja el a gyanút, mint abban az első levelében, melyben Carraud asszony kézírását igyekszik magának vallani.

A házasság megkötése egyre halasztódik. Nemcsak Hanska asszony miatt,

aki közben férjhezadta leányát — Balzac Neuchâtelben még mint ötéves kislányt látta — s nemcsak Hanska aszszony bonyolult örökségi pórei miatt, — hanem Balzac miatt is, aki a Comédie humaine tizenhat kötetétől várja ezúttal a százezreket, sőt azt a millió frankot, mely majd „az ő első és igazán értékes győzelme lesz”, s mellyel majd méltó módon fogadhatja szerelmét. És kezdheti el „mint tollának és műveinek korlátlan ura” az életet.

S minden arra vall, hogy mikor 1850-ben végre férj és feleség lettek, Balzacnak, akinek hatalmas szervezete akkorra már megroppant a húszéves gyilkos munka alatt, rá kellett eszmélnie, hogy az, akiről azt hitte, hogy élete nagy szerelme, teljesen ismeretlen idegen lény számára. Már nem kellett hogy valami elkövetkezendő csodás szerencse továbbra is áltassa. Meghalt három hónappal azután, hogy még egyszer utoljára várta, hogy *elkezdheti* az életet.

